

EGY MEGYEI ROMA KUTATÁS FŐBB EREDMÉNYEI

*Szabolcs-Szatmár-Bereg megye**

A kutatás célja és körülményei

A tanulmányban bemutatott kutatásra 1999–2000-ben került sor a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési Tanács megbízásából. A megrendelő egy megyei átfogó romaprogram fejlesztési céljainak és irányainak meghatározásához, valamint a jelen helyzet leírásához kért adatokat, s egyben javaslatokat. Ennek érdekében a megyében élő romák főbb szociodemográfiai jellemzőit, életkörülményeit, iskolázottságát és problémapercepcióját, valamint jövőképét kívánta megismerni. Ez kijelölte a kutatás főbb céljait, területeit, továbbá a kutatás szervezésének a feltételeit, körülményeit is.

A Megyei Területfejlesztési Tanács a részt vevő szakemberek közreműködésével egy csaknem két évig működő grémiumot hozott létre, melynek tagjai voltak a cigány/roma¹ szervezetek képviselői, cigány kisebbségi önkormányzati képviselők és a megyében, illetve az egyes településeken, régiókban elfogadott, befolyásos roma személyiségek, valamint olyan nem roma szakemberek, akik szakmájuk és munkájuk révén rendszeres kapcsolatban állnak romákkal. E grémium fogadta el a kutatás elvi céljait, annak főbb területeit és „filozófiáját”. Többször megvitatta az alkalmazott kérdőívet, valamint a kutatási eredményeket is, mielőtt a zárójelentést a Megyei Területfejlesztési Tanács testülete tárgyalta volna.

A grémium javaslatára nem vizsgáltuk a megye roma lakosságának jövedelmi helyzetét. Ezzel szemben, ösztönzésére, a vizsgálatban fontos szerepet kapott a megye roma lakosságának problémapercepciója.

A kérdőívet a kisebbségi és az adatvédelmi ombudsman elvi állásfoglalása után véglegesítettük. A grémium tagjai közreműködtek a mintaválasztási procedúrában is, közülük néhányan kérdezőbiztosként is dolgoztak az adatfelvétélben.

A bemutatott körülményeket fontosnak tartjuk a kutatás értékeléséhez, értelmezéséhez és minősítéséhez: célját ugyanis jelentős mértékben az határozta meg, hogy helyzetképet fogalmazzon meg megyei programok tervezéséhez.

A kutatás tervezésének legneuralgikusabb kérdése a *mintaválasztás, az alapsokaság meghatározása volt, vagyis az, hogy kiket tekintsünk cigánynak/romának*. A mintaválasztás kérdése a cigány/roma kutatások meghatározó problémája – ahogy azt az 1997–98-as klasszifikációs vita² is jelzi. A klasszifikációs vita álláspontjai az etnikai klasszifikációs módszerek elveinek megbízhatóságára (Ladányi–Szelényi 1997), illet-

* A szerzők ezúton mondanak köszönetet Zolnai Erikának, Czibere Ibolyának, Horkai Anitának, Pető Ildikónak és Pusztai Gabriellának, akik tanácsaikkal és javaslataikkal az elmúlt hónapokban sokat segítettek a tanulmány véglegesítésében.

¹ A kutatás tervezésekor úgy tűnt, hogy a „politikailag korrekt beszéd” terjedése és a roma identitástudat változásai miatt a közbeszédben a roma megnevezés nyer egyre inkább polgárjogot – ezért ebben a tanulmányban mi is ezt használjuk. Ettől akkor térünk el, és használjuk a cigány megnevezést, ha az elemzett szakirodalomban a cigány megnevezést alkalmazzák.

² A vita összefoglalása: *Cigánynak születni* (Horváth–Landau–Szalai 2000).

ve az *etnikai jelenségek* megismerhetőségére, például a cigányság létszámára és arányára vonatkoznak (Havas–Kemény–Kertesi 1998; Kertesi 1998). E vita két érzékeny pontját érinti a kutatások tervezésének: a klasszifikációt és a minta „elérésének” kérdését. Miután definiáltuk, hogy a vizsgálat során kit tekintünk cigánynak, azaz megválasztottuk azt a kérdést, hogy „Ki a cigány?“, újabb problémával szembesültünk: „Hol és hogyan találjuk meg őket?”

Saját kutatásunk tervezésekor figyelembe vettük a klasszifikációs vita mindkét álláspontjának érveit, a mintaválasztás módjában pedig számos ponton az 1993-as kutatás logikáját követtük (Kertesi–Kézdi 1998). Ladányi és Szelényi klasszifikációs argumentációját a kutatás *tervezési folyamatában és a roma populáció definiálásában vettük figyelembe*³. Ennek értelmében a „*cigány az, akit a nem-cigány környezete annak tart*” klasszifikáció mellett, a megye roma népességének meghatározásakor *figyelembe vettük a roma szervezetek által képviselt etnikai önmeghatározást is*.

Nézőpontunk tehát magába foglalta az etnikai öndefinálás szempontjait, amihez a „Kisebbségi Önkormányzatok Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szövetségének” 1998-as kérdőíves adatfelvételének szempontjait és eljárását vettük figyelembe és fogadtuk el (*Kisebbségi Önkormányzatok...* 1998). Fontos volt ebből a szempontból az is, hogy a kutatás céljainak meghatározására létrehozott grémiumban a roma szervezetek képviselői voltak többségben. Kompetenciájukba tartozott a mintaválasztási procedúra során a roma önmeghatározás szempontjainak érvényesítése; ezen túlmenően a települések és az azokon belüli lakóközrtek kiválasztásában is közreműködtek.

A kutatás mintája

Az 1993-as kutatás (Kertesi–Kézdi 1999) során a szakemberek az „alapsokaságot” a többségi társadalmat reprezentáló intézmények munkatársaitól szerzett információk alapján határozták meg. A következő lépésben pedig a településtípusok és az egyes körzetekben élő romák várható aránya („sűrűsége”) alapján, lépcsőzetes mintaválasztással választották ki a mintát. Saját mintaválasztásunk a településtípusokra és a roma népesség arányára („sűrűségére”) vonatkozó elveit tekintve több ponton illeszkedik az említett országos kutatáshoz.

A megyében élő roma népesség számának és arányának meghatározásában több, közvetett adat állt rendelkezésünkre:

1.) Kocsis és Kovács 1984-re vonatkozó adata alapján a megyében 7,13 százalék volt a romák aránya (Kocsis–Kovács 1999: 14).

2.) Habcsek László (Habcsek 1999) úgy becsüli, hogy az 1990-es népszámlálás során megadott mutatók körülbelül 30 százalékat jelentik a tényleges állapotnak (a KSH adatok szerint 1990-ben a megyében a népesség 4,4 százaléka volt roma). Habcsek (Mészáros alapján) a roma népesség előreszámítására vonatkozó tanulmányában 13,5 százalékot ad meg (Habcsek 2000: 254).

³ Ladányi János és Szelényi Iván a Bulgáriában, Magyarországon és Romániában lefolytatott roma kutatás etnikai besorolási rendszereként említi az önidentifikációt, a szakértői besorolást, valamint a kérdezőbiztosi besorolást (Ladányi–Szelényi 2001).

3.) Kertesi és Kézdi az iskolastatisztikán alapuló közvetett becsléssel 1992-ben 10,4 százalékra tette a romák arányát a megye népességén belül (Kertesi–Kézdi 1998: 400).

Az említett eredmények figyelembevételével fogadtuk el a Kisebbségi Önkormányzatok Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szövetségének 1998-ra vonatkozó adatközlését, amely szerint a roma népesség aránya a megyében 10–11 százalékra becsülhető.⁴ Ennek az adatfelvételnek az volt a sajátossága, hogy egyszerre felelt meg a „*cigány az, akit a környezete annak tart*” klasszifikációs elvnek és az 1993-as kutatás során az interakciókra vonatkozó definíciónak, s egyúttal figyelembe vette az etnikai önmeghatározás szempontjait is, ezért kutatásunk során a mintaválasztás megtervezéséhez ezt a településsoros adatbázist használtuk.⁵ Mivel a Szövetség adatbázisa a megyeszékhely esetében hiányosnak bizonyult, a minta tervezésénél a roma lakosság általuk becsült számát és arányát fogadtuk el.

A Szövetség 1998-as adatfelvétele megbízható képet adott a roma népességnek a településeken belüli pontos „megtalálhatóságáról”, lakóövezeteiről, ami megkönnyítette a kérdőíves megkérdezés tervezését is. A mintaválasztás és a Szövetség adatfelvételének tesztjeként használhattuk az 1999–2000-es kutatásunk másik mintájának eredményeit (Fónai–Filepné 2001).⁶

A kutatás során a *lépcsőzetes mintaválasztás* módszerét használtuk. Mintaválasztási egységnek a háztartásokat tekintettük. A mintaválasztás lépései a következők voltak:

1.) A megye településeit három csoportba osztottuk:

- Nyíregyháza, ahol a megye népességének 19,7 százaléka, és a roma népesség 18–19 százaléka él.
- A megye többi városa, ahol a megye népességének 24 százaléka, és a roma népesség körülbelül 20 százaléka él.
- A megye falvai, ahol a megye népességének 56 százaléka és a roma népesség körülbelül 61 százaléka él.

2.) A településcsoportokon belüli mintaválasztás:

- A *nyíregyházi mintába 205 háztartás* került. A megyeszékhelyen belül a roma népességet hat, sajátos körzeten belül választottuk ki. Az egyes körzetek leképezték a roma népességnek a városon belüli lakókörzeteit. E körzetek közül nagyon sajátosak a *bokortanyák*: a bokortanya Nyíregyháza környékén kialakult tanyatípus, egy-egy bokorban 10–15, gyakran 40–50 házzal. A város környékén 67 bokorta-

⁴ A Szövetség saját kérdőíves adatfelvétele – amely a megye népességének 95 százalékát érintette (ez a mutató a Szövetség kérdőívére válaszoló települések együttes lélekszáma vonatkozik, a megye népességén belül) – településsoros adatokat is közöl az egyes településeken élő romák számára vonatkozóan. A Szövetség által végzett adatfelvétel a közoktatásra, a gazdasági aktivitásra és a szociális ellátás különböző formáira vonatkozó adatokat foglal magába. A Szövetség adatfelvételének tervezéséről és lebonyolításáról Farkas Tibornak, az Országos Cigány Önkormányzat alelnökének, a Kisebbségi Önkormányzatok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei elnökének ismeretése alapján számolunk be, akiknek ezúton is köszönetet mondunk a kutatás során végzett munkájáért.

⁵ A mintaválasztást részletesen bemutattuk: Fónai–Filepné (2001: 97–99).

⁶ Ebben a mintában a roma tanulók helyzetét vizsgáltuk a megye közoktatási intézményeiben. Az általános iskolákra vonatkozó adatok elemzése lehetőséget ad a megye roma népességének településtípusok szerinti megoszlásának bemutatására.

nyában mintegy 5600–5700-an élnek (Huszi 2001), akik között – elfogadva a megyeszékhelyre becsült adatokat – hozzávetőlegesen 10 százalék a romák aránya.

- A megye városaiból 210 háztartást választottunk a mintába. A városokat a roma népesség aránya alapján négy csoportba soroltuk, majd kiválasztottuk a településeket.
- A megye falvaiból 590 háztartást választottunk a mintába. A falvakat a roma népesség aránya alapján hat csoportba soroltuk, amit a települések kiválasztása követett.

A mintába háztartásokat választottunk; a kérdezés során a háztartásfőt, vagy annak házastársát, élettársát kellett megkérdezni. A megkérdezettek 51 százaléka férfi, 49 százaléka nő volt.

A kutatás során alkalmazott módszer

Az adatfelvételhez kérdezőbiztosok által lekérdezett kérdőíveket használtunk. A kutatás kérdezőbiztosai a települések roma kisebbségi önkormányzati képviselői voltak, akik közül többen részt vettek a grémium munkájában is. A kérdőívek lekérdezésére 2000. április–májusában került sor. Az adatfelvételhez használt kérdőív a kutatás négy dimenziójának megfelelően épült fel:

- szociodemográfiai helyzet,
- életkörülmények,
- gazdasági aktivitás és iskolázottság,
- problémapercepció és jövőkép.

Az adatfelvétel során nem vizsgáltuk a roma népesség jövedelmi helyzetét, a jövedelem forrásait és típusait. A kutatás elsődleges célja a romák „problémapercepciójának” és jövőképeének a vizsgálata volt, ahogy arra már utaltunk, azzal a céllal, hogy az általuk megfogalmazott jövőkép alapján tegyünk javaslatokat a Megyei Területfejlesztési Tanács számára. Jelen tanulmányban a kutatás főbb eredményeit ismertetjük.

A roma népesség számára és arányára vonatkozó becslés korrekciója településtípusonként

A kutatás egyik célja a romák számának és településtípusonkénti megoszlásának a becslése volt. Ez alkalmat adott a Kisebbségi Önkormányzatok Megyei Szövetsége 1998-as adatainak az ellenőrzésére is. A kutatás eredményeit a következő tények és eljárások segítségével ellenőriztük:

- Kertesi és Kézdi közvetett népességszámítási eljárásával (Kertesi–Kézdi 1998),
- a roma népességnek a területi eloszlására és növekedésére vonatkozó adatokkal (Hablicsek 2000).

Az általunk alkalmazott eljárások jelentős része az általános iskolások számára alapozza a roma népességre vonatkozó becsléseket. Mivel a 2000-ben lefolytatott kutatás során a megye általános és középfokú iskoláit is megkerestük, megbízható adatokkal rendelkezünk a roma tanulók számáról, és iskolatípusonkénti, valamint településtípusonkénti megoszlásáról.⁷

1. táblázat

A roma tanulók száma Szaboles-Szatmár-Bereg megye közoktatási intézményeiben

Évfolyam	Általános iskola		Szakmunkásképző		Szakközépiskola és gimnázium	
	Összes tanuló	Ebből roma tanuló	Összes tanuló	Ebből roma tanuló	Összes tanuló	Ebből roma tanuló
1.	7875	2290	2586	479	3018	81
2.	7405	1710	2379	368	2680	50
3.	7312	1524	2574	157	2536	41
4.	7507	1600			2234	24
5.	7330	1549				
6.	7530	1534				
7.	7082	1222				
8.	7138	944				
Összes	60211	12558	6616	723	10311	193

Forrás: saját kérdőíves adatfelvétel eredményei.

A továbbiakban négy becslési eljárás eredményeit ismertetjük.

A 0–14 évesek arányára alapozott becslés⁸

2. táblázat

A roma népesség becsült száma a megyében a 0–14 éves korosztály roma népességen belüli aránya alapján

A KSH 1993-as minősítése alapján számított mutató, 30,4 %-os arány alapján	Az 1990-es népszámlálás alapján számított mutató, 35,7 %-os arány alapján	Az 1993-as MTA Szociológiai Intézet kutatása alapján számított mutató, 37,8 %-os arány alapján
86500 fő (a megye népességének 15,1%-a)	73700 fő (a megye népességének 12,9%-a)	69600 fő (a megye népességének 12,2%-a)

⁷ Az adatok elemzését részletesen lásd többek között: Fónai–Filepné (2001b).

⁸ Lásd: Kertesi–Kézdi (1998); Mészáros–Fóti (1996).

Becslési eljárásunk során két probléma jelentkezett: nem ismerjük pontosan a túlkorosak, és az általános iskolát hétévesen kezdők arányát,⁹ valamint a 0–6 évesek számát. Ez utóbbi életkori csoport számát az első osztályosok számából becsültük meg, így a 0–14 évesek arányán alapuló számításunk bizonytalan. Mivel a szakirodalomban a 0–14 korosztály arányára a 38 százalék körüli mutató elfogadottnak tekinthető, a roma népesség arányára mi is a harmadik mutatót fogadjuk el, azaz úgy becsüljük, hogy a megye népességén belül a romák aránya 12,2 százalék. A Kisebbségi Önkormányzatok Megyei Szövetsége 1998-ban 65600 főre becsülte a megye roma népességét, ami 11,5 százalékos aránynak felel meg, azaz a két mutató közel áll egymáshoz, akárcsak a megyére vonatkozó egyéb becslések mutatóihoz, így Kertesi és Kézdi 1992-es, 10,4 százalékos becsléséhez is. Hogyan alakulnak ezek a mutatók településtípusok szerint?

3. táblázat

A romák száma településtípusonként Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, a 0–14 évesek száma és a korosztály roma népességén belüli aránya (38%) alapján

Nyíregyháza	Egyéb városok	Falvak
4600 fő (6,6 %)	15900 fő (22,8 %)	49100 fő (70,6 %)

Forrás: saját adatfelvétel alapján becsült adatok.

A 3. táblázatban ismertetett adatok azt mutatják, hogy a Kisebbségi Önkormányzatok Megyei Szövetségének adatfelvétele eredményeképpen korrekten becsültük meg a megye roma népességének a számát, de a nyíregyházi hiányzó adatok miatt a roma népesség településtípusok szerinti megoszlását nem. A mintaválasztás tervezésekor két és félszer nagyobb (10%) roma lakossággal számoltunk a megyeszékhelyen a realitásnak tekinthető négy százalékkal szemben, továbbá tíz százalékkal alacsonyabb népességgel a falvakban.

Az iskoláskorúak arányára alapozott becslés

Másik becslési eljárásunk Kertesi Gábor és Kézdi Gábor adatain alapul (Kertesi–Kézdi 1998), akik 1992-ben a közvetett népességbecslés alapján 455 ezer főre tették a roma népesség számát, melyből Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére 58507 főt adtak meg, amely a megye népességén belül 10,4 százalékot tett ki. Az országosan csaknem félmillió roma népességén belül az általános iskolások száma 74441 fő, azaz 16,38 százalék volt; ezt az arányt vettük figyelembe a teljes népesség meghatározására. Ehhez a számításunkhoz a túlkorosok arányát tíz százalékra becsültük (Pik 1999), és számukat levontuk a roma általános iskolások számából (12558 fő). E számítások szerint a megye roma lakossága 69100 fő, amely csaknem azonos a 0–14 évesek becsült számán alapuló, ismertetett adattal.

⁹ E problémával foglalkozik: Kertesi (1995a); Kemény (1996); Pik (1999).

4. táblázat

A romák száma településtípusonként Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, a 0–14 éves korosztály aránya alapján (a korosztály népességén belüli 1992-es aránya szerint)

Nyíregyháza	Egyéb városok	Falvak
4900 fő	15000 fő	49200 fő

Forrás: saját adatfelvétel alapján becsült adatok.

A roma népesség számának változására alapozott becslés

Számításainkat a Kertesi–Kézdi féle adatok figyelembevételével végeztük. A szerzők 1992-ben 58507 főre becsülték a megye roma lakosságát (Kertesi–Kézdi 1998: 400). Hablicsek szerint (Hablicsek 2000) az ország roma népessége évente kilenc–tízezer fővel nő. Ha ezt elfogadjuk, Kertesi és Kézdi vizsgálata óta a megye roma lakossága mintegy 6000–6600 fővel nőtt, mivel a megyében él a hazai roma lakosság 12,1 százaléka. Ezek alapján Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2000-ben *64–65 ezer főre* volt tehető a roma lakosság száma, ami alacsonyabb az általunk számítotttnál.

A közvetett népességbecslésen alapuló eljárás

A közvetett népességbecslésen alapuló számítás szerint a megye roma lakossága *64420 fő*,¹⁰ amit azonban a minta jelzett torzításai miatt ugyancsak becslésként fogadhatunk el, bár igen közel áll a népességszám változása alapján végzett számításhoz. A megye roma lakosságát a vázolt becslések számtani átlagaként a következőkben adjuk meg:

5. táblázat

A romák száma a megyében és a különböző településtípusokban

Nyíregyháza	Egyéb városok	Falvak	Megye
4500 fő	15100 fő	48100 fő	67700 fő

1992-ben Nyíregyháza lakosságának 3,6 százaléka volt roma (Kertesi–Kézdi 1998), 2000-ben négy százaléka. A vidéki városok lakosságának 7,9 százaléka volt roma; ha a kilencvenes években várossá nyilvánított településeket is ide számítjuk, akkor 8,4 százaléka. 2000-ben a vidéki városok lakosságának 10,4 százaléka volt roma, azaz lényeges növekedés figyelhető meg. 1992-ben a nem városi rangú településeken a romák

¹⁰ Kertesi–Kézdi által megadott számítási mód szerint: $\frac{4742 - 770}{770} \times 12558 = 64420$.

A becslés pontosságát rontja, hogy az általános iskolások számára vonatkozó adat számított adat, amit a roma háztartások összetételéből és a háztartásokban élő gyerekeknek a megkérdezettek által megadott iskolai végzettségéből számítottunk.

aránya 13,4 százalék, 2000-ben 18,7 százalék volt, amit azonban e településeknek a várossá nyilvánítások miatti csökkenése is magyaráz.

6. táblázat

A romák megoszlása lakhelyük szerint (százalékban)

	1992	2000
Nyíregyháza	7,2	6,6
Vidéki városok	13,8	–
Vidéki városok*	21,0	22,3
Falvak	78,9	–
Falvak*	72,0	71,1

*A kilencvenes években várossá nyilvánított települések figyelembevételével.

A tanulmány további részében ismertetett kutatási eredmények a települési arányszámokkal súlyozott, azaz statisztikailag korrigált adatok.

Eredmények

Életkörülmények: a háztartások összetétele

A mintába került roma háztartások életkörülményeit a háztartások és a lakások jellemzőin keresztül vizsgáltuk – ezek közül most csak a háztartások nagyságára és összetételére vonatkozó eredményeket mutatjuk be. A roma családok élethelyzetét jelentős mértékben befolyásolja, hogy hányan élnek egy háztartásban, azaz mekkora a háztartás nagysága. Mintánkban az átlagos háztartásnagyság 4,7 fő,¹¹ ami magasabb, mint a nem roma népesség háztartásnagysága a megyében (1990-ben 2,6 fő). A háztartás nagysága befolyásolja a háztartási és az egy főre eső jövedelmet és a laksűrűséget is.

7. táblázat

Hányan élnek egy háztartásban (az összes háztartás százalékában)

Egyedül	Ketten	Hárman	Négyen	Öten	Hatan–nyolcan	Kilencen, vagy többen
3%	10%	14%	19%	25%	24%	4%

Az átlagos háztartásnagyságnak megfelelően a háztartások egynegyede ötfős és újabb egynegyede hat–nyolc főből áll. Bár feltételeztük a településtípus és a háztartásnagyság közötti összefüggést, a *településtípus és a háztartásnagyság között nem érvénye-*

¹¹ 1993-ban a roma háztartások megfelelő országos adata 4,47 fő volt (Havas–Kemény 1995).

sült szignifikáns összefüggés. Szignifikánsan nő azonban a háztartásnagyság¹² a településen élő romák arányával. Vizsgáljuk meg a roma háztartások összetételét.

8. táblázat

Kik élnek a háztartásban (az említések százalékában)

Kik élnek a háztartásban	Jelzették (a megkérdezettek hány százaléka jelölte)
Házaspár	75,6
Élettárs	7,3
Gyerekek	83,4
Szülők	14,2
Unokák	9,2
Testvérek	5,4
Sógor/nő	1,5
Unokatestvér	0,3
Egyéb rokon	8,4
Nem rokon	0,5

Forrás: saját adatfelvétel.

A megyében élő roma háztartások közül a *legtípusabbnak a nukleáris család tekinthető*, hisz a megkérdezett háztartásfők háromnegyede él házaspárral és nyolctizede gyerekeivel együtt. Figyelmet érdemel, hogy többen élnek gyerekekkel, mint házaspárral: ezt az élettársi kapcsolatok viszonylag magas aránya magyarázza, ami alatt azonban a roma családok mást értenek, mint a nem-romák, a saját értékeik szerinti „együttélés” ugyanolyan értékű, mint a házastársi kapcsolat. Figyelembe véve az átlagos háztartásnagyságot, egy családban/háztartásban legkevesebb két gyerek van (azokban a háztartásokban, ahol gyerek él, az egy háztartásra eső gyerekszám 3,4). A másik elterjedt háztartástípust az úgynevezett „*több családmagból álló háztartás*” jelenti, erre utal az, hogy a roma háztartások egyhatedében él nagyszülő, és egytizedében unoka. Nem elhanyagolható az úgynevezett „*kiterjesztett háztartás*” sem, amikor a testvérek és egyéb rokonok élnek a háztartásban.

Gazdasági aktivitás és iskolázottság

Iskolai végzettség

A kutatás egyik meghatározó célja annak vizsgálata volt, hogy a megyében élő roma népességnek milyen az iskolai végzettsége, a szakmai képzettsége, milyen sajátos tudással rendelkezik. A roma népesség iskolai végzettsége országosan rendkívül ala-

¹² P0,008; Pearson-féle khi-négyszet: 139,336; szabadságfok: 102.

csony, legjellemzőbb az általános iskolai és a szakmunkásképző iskolai végzettség; az érettségizettek aránya csekély, a diplomásoké alig mérhető. Az adatfelvétel során válaszadó romák iskolai végzettségének megoszlása a következő:

9. táblázat

A megkérdezettek iskolai végzettségének megoszlása (százalékban)*

Iskolai végzettség	A megkérdezettek iskolai végzettsége, 2000	A roma lakosság iskolai végzettségének megoszlása, 1993**
Egy osztályt sem végzett	7,5	9,4
1–7 osztályt végzett	27,2	32,8
8 osztályt végzett	57,5	45,5
Szaktanulmányok, szakiskola	5,5	10,4
Szakközépiskola, gimnázium	1,8	1,5
Befejezett főiskola/egyetem	0,2	0,2

* A kutatás során azt is vizsgáltuk, ha valaki abbahagyott egy iskolatípust; ezeket az adatokat korábbi tanulmányainkban közöltük. Jelen tanulmányban a befejezett iskolai végzettségre, illetve az iskolai végzettségre vonatkozó adatok szerepelnek. Elemszám: 1005, az iskolai végzettségre vonatkozó kérdésre nem válaszolt 22 fő; a megoszlások a válaszolókra vonatkoznak.

** Forrás: Havas–Kemény (1995).

Kutatásunknak az iskolai végzettségre¹³ vonatkozó adatai több ponton lényegesen eltérnek az 1993-as Szociológiai Intézeti kutatás eredményeitől, amit csak részben magyaráz az, hogy megkíséreltük a be nem fejezett iskolákra vonatkozó adatokat is feltárni; valószínűleg e miatt a megkérdezettek bizonyos mértékig pontatlanul adták meg iskolai végzettségüket (a több lehetőség választása megértési nehézséget okozhatott). A két végpont, az iskolát nem végeztek és a közép-, valamint felsőfokú végzettségűek adatai megfelelnek egymásnak.

A megye roma népességének iskolai végzettségében mutató eltérések az országos roma adatokhoz képest a magasabb általános iskolai végzettségben és az alacsonyabb szakmunkásképzős végzettségben jelennek meg. A megkérdezett romák iskolai végzettsége a megyeszékhelyen a legmagasabb, itt a legnagyobb az általános iskolát és a szakmunkásképzőt végzettek aránya, és bár az egyetlen osztályt sem végeztek aránya is magas, a többi településtípusnál alacsonyabb a nyolc osztályt be nem fejezettek aránya.

Az életkori csoportok között lényeges különbség van az iskolai végzettség szintjében. Az egyértelmű hátrányt jelentő iskolázatlanság és a nyolc osztály alatti végzettség az idősebb korosztályokban magasabb. A romák körében kitörési pontnak tekinthető általános iskolai végzettség a 45 év alattiaknál viszonylag magas, e megfigyelés ta-

¹³ A roma népesség iskolai végzettségére egymástól lényegesen eltérő adatsorokat találunk (1990-es népszámlálás, 1993-as KSH adatfelvétel, 1993-as MTA Szociológiai Intézeti kutatás), amit Kézdi például a mintavételi eljárás különbözőségeivel, azaz klasszifikációs problémákkal magyaráz. Nagyon eltérnek a megkérdezésen alapuló adatok az 1990-es népszámlálásnak az önidentifikáción alapuló adataitól. Az 1990-es népszámlálási adatok sokkal rosszabb, az 1993-as KSH adatfelvétel sokkal jobb iskolázottsági adatokat közölnek, mint Keményék 1993-as kutatása.

pasztalatait az átképző tanfolyamok szervezésénél lehet hasznosítani. A munkaerőpiacon a romák körében legnagyobb előnyt jelentő szakmunkás végzettséggel leginkább a fiatal huszonévesek rendelkeznek, a többi életkori csoportban fele-harmada a szakmunkás végzettségűek aránya ehhez az életkori csoporthoz képest. A mintában nincs szignifikáns különbség a roma férfiak és nők iskolai végzettsége között. A házastársak iskolai végzettsége nem tér el lényegesen a megkérdezett házastársukétól.

Tanulási, továbbtanulási szándék

A kutatás céljainak megfelelően vizsgáltuk, hogy ha lehetősége lenne rá, mit végeznének a megkérdezettek. Feltételeztük, hogy a tanulási szándék jelzése valószínűleg nemcsak a kérdezési situációnak való megfelelési szándékból fakadt. Ezért úgy gondoljuk, hogy az erre a kérdésre adott válaszok *a romák képzését célzó program kiindulópontjai is lehetnek*. A „Mit tanulna Ön, ha lehetősége lenne rá?” kérdésre adott válaszokat a településtípus és az életkor alakítja szignifikánsan.

A roma férfiak és a nők között egyetlen területen érvényesül lényeges különbség, a jogosítvány megszerzésének szándékában. Más vonatkozásokban nincs nemek szerinti szignifikáns különbség.

10. táblázat

**Mit és hol tanulna Ön, ha megtehetné – a lakóhely típusa szerint
(a megkérdezettek hány százaléka választotta)**

	Lakhely				
	Megyeszékhely	Megyeszékhely, bokortanya	Vidéki város	Falu	Teljes minta
Befejezné az általános iskolát	10,0	31,3	33,5	25,6	36,7
Szakmunkásképző	6,0	6,3	18,8	19,5	18,4
OKJ-s tanfolyam	12,0	0,0	5,8	14,1	11,9
Hagyományos roma szakma	2,0	6,3	5,8	3,1	3,7
Jogosítványt szerezne	14,0	37,5	34,4	33,8	33,0
Érettségizne	8,0	0,0	3,1	10,5	8,6
Diplomázna	6,0	6,3	2,7	9,9	8,1
Elemsszám	50	16	224	715	1005

Forrás: saját adatfelvétel.

Roma válaszadóink *leginkább befejezett általános iskolai és szakmai végzettséget szereznének*. Valószínű, hogy nem merül fel körükben a „rövid távú kontra hosszú távú megtérülés” szempontja, sőt, az adatok alapján már a „rövid távú megtérülés” is komoly döntésként és „befektetésként” jelenik meg. Igen magas azoknak az aránya, akik jogosítványt szereznének: ez jelenthet szakmai végzettséget, de nélkülözhetetlen eszközök is a piacozó, vállalkozó romáknak, azaz annak megszerzése kifejezetten praktikus okokból történik. Az általános iskolai végzettség megszerzése iránti igény és az OKJ-s

tanfolyamokon való részvétel szándéka megerősíti azokat a kezdeményezéseket, amely egyszerre adnak általános iskolai és szakmai végzettséget. E rugalmas képzési struktúrának már vannak példái, mind a szakmai képzésben, mind az érettségire irányuló képzések területén.¹⁴ Kutatásunk adatai is azt jelzik, hogy az egyik lehetséges kitérési pont a romák alacsony iskolázottságából és szakmai képzetlenségéből a mai-nál jóval rugalmasabb képzési struktúrában lehetséges, ahol a képzés aktorai – Megyei Munkaügyi Központok, átképző központok, felnőttoktatási vállalkozások, civil szervezetek – a mainál koordináltabban segíthetnék a romák képzését. Hogyan alakul a lehetséges tanulási szándék az egyes életkori csoportokban?

11. táblázat

**Mit és hol tanulna Ön, ha megtehetné – életkori csoportok szerint
(a megkérdezettek hány százaléka választotta)**

	Életkori csoport						
	18 év alatt	19–25 év	26–35 év	36–45 év	46–55 év	56–62 év	63 fölött
Befejezné az általános iskolát	7,1	16,0	20,4	27,1	39,0	44,8	37,5
Szaktanfolyam	0,0	21,8	20,1	20,2	16,2	6,9	10,4
OKJ-s tanfolyam	0,0	16,1	15,4	14,5	5,1	0,0	0,0
Hagyományos roma szakma	0,0	1,7	3,7	4,3	4,4	3,4	4,2
Jogosítványt szerezne	28,6	35,3	39,7	33,8	31,4	15,3	6,3
Érettségizne	13,3	16,1	8,0	9,8	5,9	1,7	0,0
Diplomázna	53,3	5,0	10,7	6,8	5,1	10,3	0,0
Elemsszám	14	118	299	326	36	59	47

Forrás: saját adatfelvétel, N = 1000.

Az életkori csoportok között lényeges különbségek vannak azt tekintve, hogy milyen végzettséget szereznének meg, ha lehetőségük lenne rá. Ez a települési változó mellett azokat a *célcsoportokat*¹⁵ segít körülhatárolni, amelyekre egy-egy típusú képzés irányulhat. A tanulási szándék – ha lehetősége lenne rá – két sajátos ellentmondásra hívja fel a figyelmet: az egyik a középfokú és a felsőfokú végzettség megszerzésének kiemelt választása a tényleges lehetőségekhez (például az érettségizettek számához) képest. Az eredeti kérdés feltételes volt: „Mit szerezne meg, ha lehetősége volna rá?”; a válaszok nyilván a nem roma társadalom mintáinak a hatásait is jelzik. A másik figyelmet érdemlő adat a hagyományos roma szakmák megszerzésének szándékához kapcsolódik. A romák számára szervezett szakmai tanfolyamok jelentős része valamilyen hagyományos roma szakma ismereteit adja át, miközben a megkérdezettek közül csak *minden harmincadik roma gondolja azt, hogy elvégezne egy ilyen tanfolyamot*.

¹⁴ Erről lásd többek között: Radó (1997).

¹⁵ A célcsoportok meghatározása a kutatás céljából következett: lehetséges cselekvési programokhoz kellett ajánlásokat megfogalmazni.

12. táblázat

**Mit és hol tanulna Ön, ha megtehetné – iskolai végzettség szerint
(a megkérdezettek hány százaléka választotta)**

	Iskolai végzettség					
	Semmit sem végzett	1-7 osztály	Általános iskola	Szakmunkásképző, szakiskola	Érettségi	Felsőfokú
Nyolc osztály	65,8	76,0	1,4	0,0	0,0	0,0
Szakmunkásképző	2,7	15,4	23,9	5,2	5,6	0,0
OKJ-s tanfolyam	4,1	8,2	14,5	16,9	0,0	0,0
Hagyományos roma szakma	4,1	4,1	3,2	3,4	5,6	0,0
Jogosítvány	17,8	33,0	36,7	31,0	11,1	0,0
Érettségi	0,0	1,1	12,6	19,0	0,0	0,0
Diploma	0,0	3,0	9,8	13,8	44,4	0,0
Elemzés	73	268	564	58	18	2

Forrás: saját adatfelvétel.

N = 983.

Az iskolai végzettség a „hagyományos roma szakma” kivételével szignifikánsan alakítja a lehetséges tanulási elképzeléseket, azaz az egyes csoportok csak olyan célokat fogadnak el, amelyek reálisan teljesíthetők. Ennek ellenére és ezzel együtt is igaznak tűnik korábbi állításunk a középfokú és felsőfokú végzettség megszerzésére vonatkozóan: azaz, főként azok fogadják el lehetséges célként a magasabb végzettség megszerzését, akiknek erre reális esélyük van, ugyanakkor jelentősnek tűnik azoknak a köre is, akik számára a magasabb végzettség megszerzése a jelzett szándék ellenére irreális. Lássuk, milyen célcsoportokat tudunk megkülönböztetni az eddig vázoltak alapján.

Lehetséges célcsoportok az életkori csoportok és az iskolai végzettség figyelembevételével:

- 18 év alattiak: e korcsoportbeliek számára az érettségi megszerzése, és a diploma is reális lehetőség. A felsorolt lehetőségek közül leginkább a jogosítvány vonzza őket.
- 19–45 évesek: a jogosítvány megszerzése mellett egyforma súllyal lehetnek az általános iskolai, a szakmai és a középfokú képzés célcsoportjai. A 26–35 évesek jelentős része, ha tehetné, diplomát is szerezne.
- 46–55 évesek: ők az általános iskolai és szakmai képzés célcsoportjai lehetnek – meglepő módon azonban a szakmai végzettséget sokkal inkább iskolai keretekben, és kevésbé tanfolyami formában szereznék meg; ez összefügghet ennek a korosztálynak az iskolázottsági szintjével és az OKJ-s tanfolyamok életkori összetételével, ahol az ő korosztályuk már alig vesz részt.

- 56–62 évesek: leginkább a hiányzó általános iskolai végzettséget szereznék meg, ám az ő életkori csoportjukban a szakmatanulás reális esélye a majdani munkaerőpiaci re-integráció szempontjából alacsony. Valószínűleg az általános iskolai végzettség megszerzését az önbecsülés és praktikus okok, például a jogositvány megszerzése motiválja.

A gyerekek iskoláztatására vonatkozó szándékok iskola típusok és fokozatok szerint

A tanuláshoz és a tudáshoz kötődő *értékeket és motivációkat* jól jelzi, hogy gyerekeik számára a megkérdezettek milyen iskolai tanulmányokat tartanának fontosnak.

13. táblázat

Milyen iskolát végezzenek a gyerekei (a kérdésre adott válaszok százalékában)

	Lakhely				
	Megyeszékhely	Megyeszékhely, bokortanya	Vidéki város	Falu	Teljes minta
Mindegy, a gyerek dolga	23,5	12,5	4,9	3,0	4,2
Nem tudja	5,9	0,0	2,4	1,0	1,5
Csak általánost	0,0	0,0	8,1	3,0	4,0
Szaktanulmányok	52,9	62,5	67,5	59,8	61,3
Középiskolát	11,8	0,0	11,4	11,4	11,3
Felsőfokút	5,9	25,0	5,7	21,8	17,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: saját adatfelvétel.

N = 551.

Gyerekeik megszerzendő iskolai végzettségeként *leginkább a szaktanulmányok iskolát* nevezik meg a roma szülők, ami megfelel az iskolai továbbtanulási tendenciáknak is. Ez azt jelenti, hogy *ma a megye roma lakossága számára a szaktanulmányok pozíció tűnik a legelérhetőbb társadalmi pozíciónak; ez alátámasztja azt, hogy jelenleg a szaktanulmányok lehet a romák számára a reális kitörési pont alacsony iskolázottságukból és rossz munkaerőpiaci pozícióikból.* A szaktanulmányok, mint kitörési pont azonban felvet egy súlyos problémát, ami a „zéró-korreláció törvényéből” (Zombory–Kovai 2000) következik, ez pedig az oktatás expanziójával összefüggő „*utolsó belépés törvénye*”: miközben a romák – és más, hátrányos helyzetű társadalmi csoportok – számára a szaktanulmányok még vonzó célként jelenik meg, más társadalmi csoportok számára az már korántsem vonzó és jelentősen leértékelődött.

A középiskolai végzettség, amellyel ma a megyében a romák 1,8 százaléka rendelkezik, több adat alapján is a roma népesség mintegy egytizedét képes mozgósítani, részben saját, lehetséges életcélként, részben gyerekei lehetséges jövőjeként. Minden bizonnyal ez az egytized az, akikre a roma iskolai programokat építeni lehet, ráadásul a megyében valamennyi településtípusban nagyjából egyenlő arányban vannak jelen.

Gazdasági aktivitás

14. táblázat

A megkérdezettek megoszlása, aktivitás szerint (százalékban)

Tanul	0,7
Átképzésre jár	1,9
Közmunkán van	1,9
Vállalkozó	1,8
Közhasznú munkán van	2,7
Öregségi nyugdíjas	5,6
Htb.	6,2
Munkanélküli járadékos	7,2
Alkalmi munkából él	6,7
Támogatás nélküli munkanélküli	6,4
Állandó állásban van	6,2
GYED	13,9
Jövedelempótló támogatásban részesül	18,2
Rokkantsági nyugdíjas	20,4
Összesen	100,0

N = 1001.

A mintabeli romák között a legnagyobb csoportot a *rokkantsági nyugdíjasok* alkotják, ami nagyon magas arány: a megyebeli felnőtt roma népesség egy ötöde rokkantnyugdíjas. Korábbi rokkantnyugdíjas kutatásunk alapján megfogalmazhatjuk, hogy a rokkantnyugdíj a megyében az alacsonyan képzettek és főként vidéken élők menekülése volt a munkanélküliség és a létbizonytalanság elől (Fábián-Fónai 1999). A második legnagyobb csoportot a *jövedelempótló támogatásban* részesülők jelentik, és nagyon jelentős a *GYED-en* lévők csoportja is. Ez megfelel a romák országos helyzetének, az inaktívak magas arányának, és a segély, valamint a támogatás típusú jövedelmek magas arányának. Meglepően alacsony a munkanélküli járadékosok, általában a munkanélküli ellátás valamilyen formáját igénybe vevők aránya. *Állandó állása a megkérdezettek közül minden tizenhatodiknak van. A gazdaságilag aktívak aránya 46,6 százalék, a foglalkoztatottak aránya 21,2 százalék, a munkanélküliségi ráta 54,6 százalék, ami rendkívül magas és megfelel a romák országosan kiugró munkanélküliségi mutatóinak.*¹⁶ Figyelembe véve a roma háztartások nagyságát, a kevés foglalkoztatottra, de még az aktív népességre is nagyszámú eltartott jut. Hogyan alakítja a gazdasági aktivitást a települési változó?

¹⁶ Lásd: Kertesi (1995b); Mészáros-Fóti (1996); Zombory-Kovai (2000).

15. táblázat**A megkérdezettek megoszlása gazdasági aktivitás szerint (százalékban)**

	Lakhely				
	Megye- székhely	Megyeszékhely, bokortanya	Egyéb város	Falu	Megye össz.
Állandó állásban dolgozik	12,0	6,3	1,3	7,3	6,2
Munkanélküli járadékos	2,0	0,0	5,8	8,1	7,2
Jövedelempótlós	3,9	18,8	18,2	19,2	18,2
Közmunka	2,0	6,3	4,0	1,1	1,9
Közhasznú munka	8,0	6,3	2,7	2,2	2,7
Átképzés	0,0	0,0	0,0	2,7	1,9
Tanul	2,0	0,0	0,0	0,8	0,7
GYED	13,7	6,3	13,4	14,3	13,9
Háztartásbeli	8,0	12,5	4,9	6,3	6,2
Alkalmi munka	9,8	6,3	4,9	7,0	6,7
Öregségi nyugdíj	9,8	18,8	5,4	5,0	5,6
Rokkantsági nyugdíj	17,6	18,8	23,2	19,7	20,4
Támogatás nélküli munkanélküli	10,0	0,0	12,5	4,3	6,4
Vállalkozó	2,0	0,0	2,7	1,5	1,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: saját adatfelvétel.

N = 1001.

A megyében némiképp előnyösebb helyzetben vannak a Nyíregyházán élő romák, akik körében magasabb az állandó állásban dolgozók, a közhasznú munkások és az alkalmi munkások aránya. A vidéki romák helyzete valamivel rosszabb, körükben magasabb a rokkantsági nyugdíjasok aránya, és rosszabbak a közhasznú munka és az alkalmi munka lehetőségei. A mintába került roma háztartásokban leggyakrabban az fordul elő, hogy egy fő munkanélküli van. Két munkanélküli van a roma háztartások általában egy hatodában, ami azt jelenti, hogy az egy és két munkanélkülivel jellemezhető háztartások az összes roma háztartás felét teszik ki – ez megfelel a megye roma háztartásaira kiszámolt munkanélküliségi rátának is. A roma háztartásoknak mindössze egy negyede az, ahol egyáltalán nincs munkanélküli.

A hagyományos roma szakmák ismerete

A kutatás során vizsgáltuk, hogy a roma interjúalanyok milyen hagyományos roma foglalkozáshoz értenek, azok közül melyikkel foglalkoztak huzamosabb ideig, továbbá azt, hogy milyen típusú munkát végeznének szívesen. A hagyományos roma szakmák a romák számára szervezett felnőttoktatási és átképzési programok egyik, a szervezők

által preferált területe. Kérdés, hogy maguk a romák mit ismernek ezek közül és végeznének-e ilyen munkákat.

A hagyományos roma munkák közül a megkérdezettek leginkább a vályogvetést ismerik, de viszonylag jelentős a kosárfonás ismerete és a hangszeres tudás. E munkák ismerete még nem jelenti azt, hogy valaki tartósan végezte is azokat. Interjúalanyainknak általában fele-harmada végzi, vagy végezte azokat a hagyományos roma munkákat, amelyeket ismernek. Ez azt jelenti, hogy a tradicionális társadalmakra jellemző módon tanulták meg azokat, az esetek nagyobbik részében úgy, hogy azt nem megélhetési célból folytatták. Ezek az adatok megerősítik a korábban megfogalmazott álláspontunkat a hagyományos roma munkákra történő „kiképzésről”: ezeket a munkákat a romák tradicionális módon sajátítják el, és vagy „öncélú” módon alkalmazzák, vagy önellátási céllal és a házkörüli munka részeként végzik – magyarul, a munkaerőpiac e tudásukat kevésbé „díjazza” és valószínűleg ezért sikertelenek az ilyen tanfolyamok. A megkérdezettek háztartásaiban élők között is hasonló a helyzet, általában a házasségeket, kisebb mértékben a szülőket és a gyerekeket nevezték meg e tevékenységek ismerőjeként. Adatfelvételünk egyik, fontos céljaként fogalmaztuk meg annak vizsgálatát, hogy maguk a romák milyen típusú munkákat végeznének szívesen – az erre a kérdésre adott válasz megkönnyítheti a cselekvési programok területeinek a meghatározását is.¹⁷

Munkavállalás szándékai

16. táblázat

Milyen munkát vállal a legszívesebben (az igenlő válaszok százaléka)

Saját háztartás	39,4
Alkalmi munka	21,9
Mezőgazdasági napszám	18,9
Szabadban végzett munka	17,2
Építőipari munka	17,8
Napszám	14,5
Napszám kőművesnél	12,2
Szalagmunka	9,8
Szellemi munka	6,9
Irodai munka	6,7
Egyéb	5,5
Hagyományos roma munka	3,3

¹⁷ Itt újra a kutatás céljára kell hivatkoznunk, mely megvalósítható programok tervezéséhez szükséges ismeretek feltárása és e célra egy adatbázis létrehozása volt.

A saját háztartásban végzett munka mellett alkalmi munkát, mezőgazdasági napszámot, szabadban végzett munkát és építőipari munkát vállalnak a legszívesebben a mintabeli romák. A szellemi munka és az irodai munka kevésbé vonzza őket,¹⁸ és az eddigi állításainkat igazolva a legkevésbé a hagyományos roma munkákat vállalják. Ez azt jelenti, hogy a *jelentős függetlenséggel járó és szabadban végzett munkákat vállalnák leginkább*. A romák számára szervezett szakmai tanfolyamok és átképző tanfolyamok szervezésénél a munkaerőpiaci kereslet szerkezete mellett e tényezőket is figyelembe kell venni a programok sikeressége érdekében. Természetesen a romák választásai *nem különböznek lényegesen más, alacsonyán iskolázott társadalmi csoportok lehetséges választásaitól*; részben iskolai végzettségük, részben szakmai képzettségük és az ezekből eredő, eddigi munkaerőpiaci tapasztalataik és lehetőségeik miatt választják a jelzett munkákat, nem pedig valamilyen etnikai sajátosság miatt. Ez utóbbit igazolja az is, hogy a hagyományos roma munkák kifejezetten taszítják a romákat, miközben ezt a tényt az átképző programok szervezői nem veszik kellően figyelembe (mint ahogy a hagyományos roma termékek valós piaci értékesíthetőségéről is igen kevés szó esik).

Problémaérzékelés és jövőkép

A kutatás negyedik dimenziója a romák problémapercepcióját érintette: azt, hogy mit tartanak településük, családjuk és saját maguk főbb problémáinak. E problémákra nyitott kérdésekkel kérdeztünk rá, a válaszok megoszlásai így a mintabeli romák által érzékelt és megnevezett problémákat tükrözik.

17. táblázat

Mit tart a legnagyobb problémának (százalékban)

	Családja problémái	A település problémái	Az ott élő romák problémái
Szegénység	31,5	10,4	19,3
Alacsony jövedelem	14,6	0,9	2,9
Munkalehetőségek	14,3	38,1	29,3
Lakás	10,0	5,1	5,3
Munkanélküliség	9,6	23,5	21,8
Betegség	6,0	0,2	0,3
Megkülönböztetés	0,2	1,5	2,4
Egyéb	8,4	9,8	12,9
Nem válaszoltak	5,4	10,5	5,8
Összesen	100,0	100,0	100,0

N = 1005.

¹⁸ A kérdés nem arra vonatkozott, hogy meglévő végzettségükkel milyen munkát végezhetnek, hanem arra, hogyha megtehetnék, milyen munkát vállalnának szívesen.

A táblázat adatai alapján a következő következtetések fogalmazhatók meg:

- A megkérdezett romák saját családjukat problémáik alapján szegényebbnek, alacsonyabb jövedelműnek és betegebbnek tartják, mint a települést és az ott élő romákat;
- a település, ahol élnek, legalapvetőbb problémájának, mint ami nagyobb, mint saját családjuk, vagy az ott élő romáké, a munkalehetőségek hiányát tartják;
- a településen élő romák problémáit, a munkalehetőségek és a munkanélküliség területét kivéve, rendre kisebbnek tartják családjuk problémáinál. Ez azt jelenti, hogy a romák a *munkanélküliséget roma mivoltukhoz kapcsolják, de a szegénységet, a nélkülözést és a rossz lakáskörülményeket családjuk helyzetén át élik meg, saját családjukat sokkal elesettebbnek látják, mint a településen élő többi roma családot.*

Lássuk, hogy a megkérdezettek szerint a problémák megoldására mikor kerülhet sor.

18. táblázat

Az említett problémák mikor oldódnak meg (az összes válasz százalékában)

	Ebben az évben	Öt év múlva	Soha
Munkalehetőségek	2,7	19,8	16,9
Munkanélküliség	0,9	11,0	11,9
Szegénység	0,5	3,5	4,9
Lakás	0,6	11,4	4,3
Iskolázatlanság	0,1	2,1	0,4
Megkülönböztetés	0,0	1,1	1,9
Egyéb válaszok	0,3	1,9	2,6
Nem válaszolt	94,9	49,2	57,5
Összesen	100,0	100,0	100,0

N = 1005.

A mintabeli romák szerint az őket érintő legnagyobb problémák közül egy éven belül semmi sem oldódik meg. Középtávon is igen pesszimisták az általuk említett problémákat illetően, ami pedig a munkalehetőségeket és a munkanélküliséget illeti, meghatározó véleményük, hogy az, mint probléma, szinte soha nem fog megoldódni. Ez alátámasztja azt a következtetésünket, hogy a munkanélküliséget központi *foglalkoztatási programokkal* kell kezelni. Mit gondolnak maguk a romák, kiknek kellene a kialakult helyzeten változtatni.

19. táblázat

Kinek kell a problémákat megoldani (százalékban)

A kormánynak	43,5
Az önkormányzatoknak	13,5
A Parlamentnek	8,1
A minisztériumoknak	4,0
Az országgyűlési képviselőknek	3,0
Maguknak a romáknak	1,1
A cigány kisebbségi önkormányzati képviselőknek	1,6
Az országos roma szervezeteknek	1,0
Egyéb válaszok	2,6
Nem válaszoltak	21,5
Összesen	100,0

N = 1005.

A nyitott kérdésre adott válaszok alapján a megyebeli romák alapvetően kívülről és a politikai hatalom oldaláról várják az általuk megnevezett problémák megoldását, *ami nem tér el más, hátrányos helyzetű társadalmi csoportok tipikus reagálásától*. A „nagypolitika” és a végrehajtó hatalom, mint mindent megoldani képes aktor, a romák várakozásaiban a „jó király” képzetét hordozza, ami egyfajta *paternalista* viszonyra is utal. Meghatározó módon a mindenkori kormányról gondolják azt, hogy meg tudja oldani problémáikat. Viszonylag fontos szerepet szánnak az önkormányzatoknak és a Parlamentnek is. Figyelmet érdemel, hogy a napi problémáik kezelésében nagy szerepet játszó önkormányzatokat kevésbé tartják fontosnak, mint a „nagypolitikát”, elsősorban a kormányzatot. Az önkormányzatoknak szánt kisebb szerep felfogható azok működésének kritikájaként is, de legalábbis az önkormányzatok esélyeinek megítéléseként. *Ami a kutatás lényeges eredménye: alig-alig gondolják azt, hogy problémáikat a roma szervezetek, vagy a roma önkormányzati képviselők képesek volnának megoldani – igaz, saját szerepüket is rendkívül csekélynek képzelik el ebben a folyamathban*. Ez a pesszimizmus a lehetőségek és esélyek percepciójaként is felfogható, azaz ezeknek a szervezeteknek az érdekérvényesítő képességéről kialakult véleményük magyarázhatja a roma szervezetek problémákat megoldó lehetőségeiről adott válaszaikat.

A kérdőívben azt is megkérdeztük, hogy mit kellene változtatni az interjúalanyok szerint a romák helyzetén – és ha megtehetnék, mit változtatnának ők maguk.

20. táblázat**A változtatás területei (százalékban)**

	Mit kellene változtatni a megkérdezettek szerint	Mit változtatnának a megkérdezettek
Munkalehetőségek	34,0	50,3
Életkörülmények javítása	4,9	6,4
Lakás	5,7	9,0
Segélyek emelése	5,4	3,3
Megkülönböztetés megszüntetése	1,6	1,6
Egyéb válaszok	13,6	21,2
Nem válaszoltak	34,8	8,2
Összesen	100,0	100,0

N = 1005.

A változtatásra vonatkozó kérdések is a megkérdezettek legalapvetőbb problémájára utalnak: úgy gondolják, hogy *munkalehetőségeket* kellene kapniuk, minden egyéb – pl. a lakás, életkörülmények, segélyek, stb. – csak ez után következik. A kutatás *ellentmondásos, nehezen magyarázható eredménye* volt az a több kérdés kapcsán az interjúalanyok által egyébként *megfogalmazható* probléma, ami a *megkülönböztetéshez* kapcsolódik. A megyei roma minta válaszadói *nyitott kérdésre adott válaszaikban* alig említették a megkülönböztetést roma mivoltuk miatt, ami más kutatások adatai (Sík 1999) és a roma érdekvédelmi szervezetek jelzései alapján az interjúalanyoknál jelzett problémánál sokkal súlyosabb. Ez azt is jelentheti, hogy a roma mivoltuk miatti hátrányos megkülönböztetést már eleve „beleértik” a szegénységbe, a rossz lakásviszonyokba és a magas munkanélküliségbe. Ha viszont a *munkanélküliséget* és az azzal összefüggő problémákat – *szegénység, megélhetési gondok* – tartják a legalapvetőbb problémának, az azt is jelentheti, hogy a munkanélküliség még a kutatás más adatai alapján a romák által súlyosnak tartott megkülönböztetést is képes háttérbe szorítani.

A megkülönböztetés kérdése

A megkülönböztetéshez fűződő ellentmondásos viszony jele, hogy a személyes probléma-érzékeléshez képest éppen a megkülönböztetés területén lényegesen eltérő eredményt kaptunk, amikor a munka- és a kereseti lehetőségekről, valamint a megbecsülésről, és a Polgármesteri Hivatalról kérdeztük a mintabeli romákat.

21. táblázat

Mennyire ért egyet a következő kijelentésekkel (ötfokozatú skálán)*

A településen, ahol él...	Skálaérték
jó a közlekedés a legközelebbi városba	3,92
a Polgármesteri Hivatal segítőkész	2,55
aki akar, tud boldogulni	2,27
nincs az emberek között megkülönböztetés	1,98
minden embert kivétel nélkül megbecsülnek	1,96
aki akar, el tud helyezkedni	1,75
jól lehet keresni	1,46
jók a munkalehetőségek	1,42

*A skálán az „5” a teljes egyetértést, az „1” a teljes elutasítást jelenti.

A skálaértékek alapján megfogalmazható, hogy a romák személyes problémaérzékelése és a skálával kifejezhető egyetértés a munkanélküliségre és a jövedelemre vonatkozó területeken konzisztens. A megkülönböztetést a település, az ott élő romák és önmaguk problémáiként alig említő megkérdezettek a skálán *létező problémaként* jelzik, azaz úgy látják, hogy nem becsülnek mindenkit kivétel nélkül a településen és megkülönböztetés van a településen az emberek között. A skála-item megfogalmazásánál kerültük a megkülönböztetés etnikai dimenzióját, így a kijelentés elutasítása a *megkülönböztetés* érvényesülésének elfogadását jelenti.

Összegzés és javaslatok

Kutatásunk célját és sajátosságait már jeleztük: azokat jelentős mértékben az határozta meg, hogy megyei programok számára empirikus adatokhoz jussunk Szabolcs-Szatmár-Bereg megye roma népességéről. A kutatás főbb eredményei megfelelnek a hazai romakutatások eredményeinek. Így például a megye roma népességének iskolázottsági és aktivitási mutatói, vagy életkörülményei, lakásviszonyai nem különböznek lényegesen a más kutatások által ismertetett eredményektől. A kutatás sajátos céljából következően vizsgáltuk a megye roma népességének a „probléma-percepcióját”, valamint jövőképeinek néhány elemét. E kérdések vizsgálata viszonylag periférikus a romakutatásokban, a problémakör konceptualizálása kifejezetten nehéz; kutatásunk során a többségi társadalom értékrendszere által befolyásolt *lehetséges megközelítésmód* kontrolljaként szolgált az, hogy a tervezési és feldolgozási folyamat során rendszeresen konzultáltunk a társadalmi grémium roma tagjaival. Ugyancsak a kutatási célokból eredően „Javaslatokat” is megfogalmaztunk a kutatási eredmények alapján.

A hazai romakutatók egy része vagy a kutatási célokból, vagy az eredményekből következően fogalmaz meg „Javaslatokat”, amelyek a kutatások által feltárt problémák kezelésének lehetséges scénárióit jelentik.¹⁹ E javaslatokat jellegzetes módon a megkülönböztetés, az oktatás, a foglalkoztatás és a szociális ellátások területén fogalmazzák meg a kutatók. Saját kutatásunk céljából következően a kutatás grémiumának intenciói alapján mi magunk is fogalmaztunk meg javaslatokat (többet, és részletesebben, mint amit jelen keretek között bemutatunk), s ezek a hazai szakirodalomban megfogalmazott javaslatokkal több ponton megegyeznek.

- A megye roma népességének helyzetére vonatkozó kutatás alapján megfogalmazható, hogy a roma népesség saját legnagyobb problémájaként a *munkanélküliséget* tekinti. Ezért a munkaerőpiac összes szereplőjének együttműködésével, állami vagy non-profit szervezetek koordinálásával *foglalkoztatási* programot kell kidolgozni a megye roma népessége számára. E programban a közszféra állásai mellett, adó- és egyéb támogatási feltételek biztosításával be kell vonni a versenyszféra szereplőit is.
- A roma népesség preferenciáinak az ismeretében a foglalkoztatási programok nem alapulhatnak mezőgazdasági programokon, és a hagyományos roma szakmákon sem.
- A munkaerőpiaci reintegrációnak a *képzésen* és átképzésen kell alapulnia. A képzési programok célcsoportja a 19–45 éves korosztály lehet.
- A képzési programoknak figyelembe kell venni a romák alacsony iskolai végzettségét, a szakmai végzettség megszerzését össze lehet kötni a be nem fejezett általános iskolai végzettség megszerzésével.
- Olyan képzési támogatási rendszert kell kialakítani, ami a munkanélküli romákat az ezekben való részvételre ösztönzi (járulékrendszer, segélyezési rendszer, családtámogatási formák).
- Kezdeményezni kell a roma képzési programok tanárainak szakmai és pedagógiai felkészítését.
- Tekintettel arra, hogy a települési önkormányzatok helyi szociális feladatvállalásában a kistépülések vállalnak arányaiban nagyobb szerepet a romák szociális problémáinak kezelésében, indokolt lenne e szociális feladatvállalás támogatása pályázati és normatív módon.

¹⁹ Lásd többek között: Havas–Kemény (1995); Havas–Kemény–Kertesi (1994); Kertesi (1995b); Kemény (1999); *Javaslatok ...* (2000); Radó (1997).

Irodalom

- Glatz Ferenc (szerk.) (1999): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. Budapest: MTA
- Horváth Ágota–Landau Edit–Szalai Júlia (szerk.) (2000): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Budapest: Aktiv Társadalom Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó
- Fábián Gergely–Fónai Mihály (1999): A rokkantnyugdíjasok helyzete Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In Lukácskó Zs.–Fónai M.–Fábián G. (szerk.): „Peremvidék” *Szociális kutatások Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében*. Nyíregyháza-Salgótarján: Salgótarjáni Népjóléti képzési Központ, 121–141.
- Filepné Nagy Éva–Fónai Mihály (2001a): Romák Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 2: 166–190.
- Filepné Nagy Éva–Fónai Mihály (2001b): A roma kisebbség néhány szociológiai vonatkozása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. In *Közelítések I.* Budapest: Országos Közoktatási Központ, 93–139.
- Filepné Nagy Éva–Fónai Mihály (2001): A roma tanulók helyzete a közoktatásban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. *Educatio* (tavasz): 169–177.
- Hablicsek László (2000): Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig. In: Horváth – Landau – Szalai (szerk.) *Cigánynak születni*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 243–275.
- Hablicsek László (1999): A roma népesség demográfiai jellemzői, kísérleti előreszámítás 2050-ig. Kézirat, KSH Népeségtudományi Intézet
- Havas Gábor–Kemény István (1995): A magyarországi romákról. *Szociológiai Szemle*, (3): 3–21.
- Havas Gábor–Kemény István–Kertesi Gábor (1998): A relativ cigány a klasszifikációs küzdőtéren. *Kritika*, (március): 31–33.
- Husztai Éva (2001): A Nyíregyháza környéki tanyavilág az ezredfordulón. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, (2): 153–166.
- Javaslatok a roma népességet érintő hosszú távú stratégia kidolgozásához.* (2000) Delphoi Consulting. www.delphoi.hu
- Kemény István (1996): A romák és az iskola. *Educatio*, (tavasz): 71–84.
- Kemény István (1999): Tennivaló a cigányok/romák ügyében. In Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. Budapest: MTA, 229–257.
- Kertesi Gábor (1998): Az empirikus cigánykutatások lehetőségéről. *Replika*, (29): 201–222.
- Kertesi Gábor (1995a): Cigány gyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon. *Közgazdasági Szemle*, (1): 30–66.

- Kertesi Gábor (1995b): Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után. Tények és terápia. *Esély*, (4): 19–63.
- Kertesi Gábor–Kézdi Gábor (1999): A cigány népesség lélekszáma Magyarországon a kilencvenes évek elején. In Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. Budapest: MTA, 45–73.
- Kertesi Gábor–Kézdi Gábor (1998): *A cigány népesség Magyarországon*. Dokumentáció és adattár. Budapest: Socio-Typo
- Kisebbségi Önkormányzatok Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szövetségének vizsgálata. (1998) Nyíregyháza, kéziratban
- Kocsis Károly–Kovács Zoltán (1999): A cigány népesség társadalomföldrajza In Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. Budapest: MTA, 13–21.
- KSH 1990. évi népszámlálás 3. Összefoglaló adatok. (1992) Budapest: KSH
- Ladányi János–Szelényi Iván (2001): A roma etnicitás “társadalmi konstrukciója” Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korszakában. *Szociológiai Szemle*, (4): 85–96.
- Ladányi János–Szelényi Iván (1997): Ki a cigány? *Kritika*, (12): 3–6.
- Mészáros Árpád–Fóti János (1996): A cigány népesség jellemzői Magyarországon. *Statisztikai Szemle*, (november): 908–929.
- Pik Katalin (1999): Roma gyerekek és a speciális iskolák. *Educatio*, (nyár): 297–312.
- Radó Péter (1997): *Jelentés a magyarországi cigány tanulók oktatásáról*. Budapest
- Sík Endre (1999): *Külföldiek Magyarországon és a velük kapcsolatos nézetek a helyi önkormányzatokban*. Budapest
- Zombori Máté–Kovai Melinda (2000): *A magyarországi roma népesség foglalkoztatása. Átfogó szakirodalmi recenzió*. Delphoi Consulting. www.delphoi.hu